

Тарас Чухліб (Київ)

ГЕТЬМАН С. КУНИЦЬКИЙ У БОРОТЬБІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ПРОТИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1683–84 рр.)

Правобережна Україна, яка за статтями Андрусівського перемир'я 1667 р. мала відійти під владу Речі Посполитої, фактично не підкорялася варшавському урядові і до середини 70-х років XVII ст. була частиною Української козацької держави — Війська Запорозького. Тільки після відмови Петра Дорошенка від гетьманської булави (1676 р.), а також спустошливих Чигиринських походів багатотисячної турецької армії Мехмеда IV у 1677 та 1678 рр. власне національна державна структура (в історіографії вона отримала назву — Правобережна Гетьманщина)¹ на правобережних землях України тимчасово занепадає. Однак, хоча за міжнародними договорами останньої чверті XVII ст. (Журавненське перемир'я 1676 р., Бахчисарайський мир 1681 р., «Вічний мир» 1686 р., Карловицький договір 1699 р.) Правобережна Україна й потрапила під сфери впливу польського короля й турецького султана, влада кожного з монархів у даний період була тут суто номінальною.

Незважаючи на те, що стремління українців до утвердження власної держави отримали відносну поразку на теренах Правобережжя, традиції визвольних змагань продовжували жити у свідомості її еліти. Поступово тут починає відроджуватися головний чинник української державності в добу пізнього середньовіччя та раннього нового часу — козацький устрій. Також отримує новий поштовх інститут гетьманства. Треба відзначити, що вітчизняна історіографія через відсутність повноцінної джерельної бази майже обійшла увагою проблеми внутрішнього розвитку козацького устрою Правобережної України в останній чверті XVII ст. Зокрема до цього часу залишається маловисвітленою діяльність таких гетьманів правобережного козацтва від імені польського короля, як Євстафій Гоголь (1675–79 рр.), Стефан Куніцький (1683–84), Андрій Могила (1684–89), Гришко (Грицько Іванович, 1689–92), Самусь (Самійло Іванович, 1693–99).

Окремі згадки про життя та діяльність гетьмана С. Куніцького знаходимо у працях українських істориків В. Антоновича, В. Волк-

Карачевського, Б. Крупницького, І. Назарка, Г. Сергієнка, В. Смолія, В. Степанкова, О. Гуржія, Т. Чухліба². Певні відомості, що стосуються, головним чином, походу козацьких військ взимку 1683–84 рр. під проводом Куницького на турецько-татарські володіння у Північному Причорномор'ї, подають польські науковці Т. Урбанський, Ч. Хованський, Т. Корзон, Я. Перденія, Я. Віммер, З. Вуйцик³. Не обійшли увагою військової діяльності українського гетьмана на землях Молдавії історики цієї країни Н. Мохов і А. Власова⁴. Опираючись на дослідження попередників та використовуючи нові документи і матеріали з архівосховищ Польщі, пропонуємо науковій громадськості ознайомитися з маловідомими до цього часу сторінками біографії С. Куницького.

Згідно даних польських гербовників у середньовічній Речі Посполитій було декілька шляхетських родин, що мали прізвище Куницькі. Найбільша з них проживала у люблінському воєводстві, інші — на Волині і Підляшші⁵. Згадку про шляхтичів Куницьких зустрічаємо також у матеріалах ревізій панських маєтностей, що проводились на Київщині та Брацлавщині ще у XV ст.⁶ Невідомо до якого роду належав майбутній гетьман Правобережної України першої половини 80-х років XVII ст. С. Куницький, однак знаємо про те, що він походив із заможної української родини, яка сповідувала православ'я.

Перша, віднайдена нами, документальна звістка про С. Куницького стосується початку 1672 року. Наприкінці січня він прибув з Правобережжя до резиденції лівобережного гетьмана, м. Батурин перед самим зміщенням Д. Многогрішного (як відомо у першій половині березня 1672 р. внаслідок змови проти нього до влади прийшов І. Самойлович). «Тамошній житель (Правобережної України — *Т. Ч.*)... запорожець» Куницький намагався переконати Д. Многогрішного у хибності його зв'язків з правобережним гетьманом П. Дорошенком⁷. Тут треба відзначити, що незадовго до цього С. Куницький перебував на службі у Дорошенка під час якої, зокрема, виконував важливі дипломатичні доручення гетьмана у Стамбулі.

Згідно свідчень московських дяків А. Танєєва і Д. Іванова (які помилково зарахували Кунцького до запорозьких козаків) у нього під час зустрічі з Многогрішним, крім політичних, були і прохання приватного характеру — «...приїжджав для того, щоб йому гетьман дав місце на цьому боці Дніпра, де йому збудуватися»⁸. Звичайно, що після переходу гетьманської булави до І. Самойловича виконання цього прохання було відкладене, хоча як переконують наступні події — Куницькому надали звання військового товариша і дозволили оселитися у м. Миргороді.

Після арешту, зраджений власною старшиною, Д. Многогрішний був конвойований до Москви, де на допиті заявив, що під час перебування С. Куницького у його резиденції останній настійливо вмовляв козацьку старшину піддатися під владу московського царя (?!). Очевидно, що у даному випадку він намагався зняти підозру з «поляка» Куницького, який перед тим зробив йому велику послугу, домовившись про одруження племінника Д. Многогрішного з донькою П. Дорошенка⁹.

Тим часом, С. Куницький повертається на Правобережну Україну, а звідти, під приводом вирішення питання про «повернення боргів», вирушає до Варшави. У польській столиці він, використовуючи свої впливові зв'язки (а, можливо, й підкуп окремих високопоставлених осіб), добивається прийняття на вальному сеймі спеціальної постанови-конституції за № 39 під назвою «Нобілітація козаків Запорозьких». У ній, зокрема відзначалося, що за «рицарську відвагу і вірність Дмитра Дмитрашку Райчу і сина його Марка Райчу, *Стефана, Василя, Федора, Анастасія, Дмитра, Івана Куницьких*, Ігната Думінського, оних до клейнодів шляхетства польського допускаємо і за шляхтичів вважаємо» (виділ. авт. — *Т. Ч.*)¹⁰. Дана конституція була прийнята 4 січня 1673 року. Як бачимо, С. Куницький, окрім себе, подав на нобілітацію своїх найближчих родичів — рідних братів Василя й Федора, племінників — Анастасія, Дмитра й Івана.

Відразу по цьому нобілітований шляхтич і, одночасно, військовий товариш Війська Запорозького С. Куницький прибуває до столиці Лівобережної Гетьманщини, розуміючи, що відомості про результати сейму туди ще потрапити не могли. Тут він особисто звітує І. Самойловичу, доповідаючи, що під час його перебування у Варшаві польський король приймав послів від кримського хана, які відстоювали інтереси Османської імперії і вимагали у короля відмовитися від Правобережної України¹¹. Про цю важливу новину лівобережний гетьман негайно повідомив до Москви¹².

Влітку того ж року, отримавши дозвіл і наказ Самойловича «про всякі вісті тамошні провідати» Куницький знову вирушає до Корони Польської¹³. Під час цієї поїздки він, згідно документу, «...був у короля великого у Львові, у коронного гетьмана в Яворові, у польного гетьмана в Любомлі і у литовських гетьманів в обох під Бродами»¹⁴. Про зміст його розмов з найвищими посадовими особами Речі Посполитої невідомо, однак можна припустити, що вони торкалися і складних на той час польсько-українських стосунків.

На зворотньому шляху Куницький затримується у Бродах і поперед себе відправляє до Батурина молодого козака (він був його пасинком) Д. Лісницького. Саме у нього хитромудрий Самойлович домігся

тексту конституції вального сейму за 1673 рік. Звичайно, що пункт про надання шляхетства С. Куницькому та іншим українським козакам був трактований як зрада Війську Запорозькому. Тому після приїзду до Батурина самого Куницького його не допустили до гетьмана і після попереднього звіту генеральним писарю і судді дозволили їхати до Миргорода. Однак невдовзі, після вивчення цього питання, І. Самойлович наказує заарештувати С. Куницького і відправити його до Батуринської в'язниці¹⁵. Тут за дорученням гетьмана йому було вчинено допит ніжинським протопопом С. Адамовичем і дяком С. Бердяєвим. Під час допиту Куницький відразу ж зізнався, що «по намовленню племінників своїх шляхетства добився як перед тим був у Польщі, а не тепер»¹⁶. Стосовно нобілітації лівобережного полковника Д. Дмитрашки-Райчі він повідомив, що про неї не домовлявся і, взагалі, про це нічого не знає. Окрім того на допиті виявилось, що Куницький, перебуваючи у Варшаві, видавав себе за полковника Війська Запорозького. 25 листопада 1673 р. гетьман І. Самойлович після вивчення матеріалів справи постановив, щоб С. Куницького судили на раді старшини, яка щорічно відбувалася у січні в день Хрещення Господнього. 12 грудня до гетьманської столиці була відправлена грамота за підписом московського царя, у якій висловлювалася згода з тим, щоб «польського шляхтича» Куницького судили згідно військового козацького права¹⁷.

Чим закінчився суд над військовим товаришем С. Куницьким невідомо, але на політичну сцену він потрапляє вже у 1677 році — у березні він у статусі немирівського старости (!) повідомляє І. Самойловича про зміст листа до нього від наказного гетьмана Астаматія (Остаматенка), який за дорученням «вождя Війська Запорозького і князя Малої Русі-України» Ю. Хмельницького мав відвойовувати Немирів у поляків¹⁸.

Спустошливі походи турецьких військ, «великі згони» правобережного українського населення на Лівобережну Україну протягом 1679–80 рр. призвели до значного зменшення кількісного складу козацтва в регіоні. Окрім того, період функціонування «польської» козацької організації Правобережної України з 1679 по 1683 рр. досить слабо репрезентований джерельною базою. Відомо, що у цей час «старшими» (але не гетьманами) над українськими козаками, які перебували на Поліссі, польським урядом призначалися представники козацької старшини — генеральний суддя Мирон, полковники О. Урбанович та М. Булига, а також київський стольник К. Ласка¹⁹. У постанові сеймику Волинського воєводства від 3 грудня 1680 р. відзначалося, що «Асигнація й. м. п. Олександра Урбановича, полковника Й. М. П. (Його Милості Пана — Т. Ч.) війська Запорозького, щоб з

податків на сеймику з реляцій ухвалених на минулому (сеймику — *Т. Ч.*) була виплачена»²⁰. На тому ж сеймику, але вже наступного року говорилося, що «ребелія» козацька у Київським воєводстві триває — козаки всілякими способами намагаються звільнитися від польського підданства²¹. У липні 1681 р. в інструкції депутатам від Київського воєводства на вальний сейм зазначалось, що «...його Королівська Милість за листом своїм до воєводи Руського пропонує нам консервацію козаків»²². Київські послы повинні були вимагати на сеймі, щоб «...кілька тисяч козаків під Мироном були локовані в королівських і духовних добрах»²³. 5 березня 1682 р. київський сеймик постановив виділити на них 1000 зл. (!) і «пану Урбановичу, полковнику того ж війська, особисто 300 зл.»²⁴ Разом з тим, королем видавались т. зв. «приповідні листи» представникам польської шляхти на вербування козацьких полків. За влучним висловом історика В. Антоновича, набрані відділи «зберігали тільки ім'я козаків»²⁵. Загони під керівництвом полковників-шляхтичів П. Тишецького, К. Лончинського, К. Тишкевича, Демблевського, Праєвського, Висоцького, головним чином, займалися не обороною Правобережжя від татарських набігів, а грабуванням місцевого населення.

На жаль, документи про діяльність С. Куницького у цей складний для Правобережної України період також відсутні. Відомо, що 9 червня 1681 р. Куницький повідомляв гетьману І. Самойловичу про те, що у Немирові управляв «намісник» Ю. Хмельницького Тарасенко (Тарасенко), який у цей час арештував якогось польського капітана²⁶. Після зміщення Ю. Хмельницького Правобережна Україна була віддана у володіння молдавському господарю Григорію (Юрію) Дуці. Той, у свою чергу, призначає наказним гетьманом Я. Драгинича (Гредіновського), а Куницький погоджується стати від його імені білоцерківським полковником (за іншими даними — корсунським). 30 вересня 1681 р. Ян III Собеський в одному з листів писав — «не знаю що і робити з тим Куницьким віроломним, який проти пактів назначений полковником — чи пустити його, чи затримати, чи покарати?»²⁷

Звістка про передачу «турецької» частини правобережних земель під управління молдавському господарю Г. Дуці викликала велике занепокоєння серед варшавських кіл. В інструкції королівському послу до Москви від 14 жовтня 1681 р. вказувалось, що «Україна козакам належати мала, через що на око видно, що бусурмани хочуть всі слов'янські народи завоювати, а потім і цілу Європу»²⁸. З цих слів стає зрозуміло та велика роль, яку відводив польський монарх Правобережній Україні і її козацькому устроєві у східноєвропейському геополітичному просторі. У тому ж році депутати вального сейму

закидали своєму королю, що він часто приймає козацькі посольства і не доводить до їхнього відому змісту переговорів. Виступаючи на одному з сеймових засідань, Ян III нагадав депутатам для чого Речі Посполитій потрібно підтримувати зв'язки з українськими козаками і для прикладу звернувся до висвітлення подій Хотинської битви 1621 р. «...коли було 40 000 козаків, а польського і литовського війська — 60 000»²⁹.

Ян III Собеський знову і знову заявляє про те, що згідно з Бучацьким, Журавненським і Константинопольським (ратифікованими 1678 р. у Константинополі журавненськими статтями) договорами Правобережна Україна має належати козакам («Ukraina Cosacis cedit»). Про це читаємо у його листах до великого литовського князя М. Радзивіла, а також білоцерківського коменданта Раппе³⁰. В останньому, датованому 2 вересня 1682 р. читаємо: «У трактаті під Бучачем записано, що Україна козакам належати має (самим, а не кому іншому), що умисне підтвердили під Журавном, як і в Константинополі»³¹. Саме тому, на думку польського уряду, Порта не мала права втручатися у справи України, так як сама віддавала її козацьким гетьманам. Але у даному випадку король мав на увазі тих козаків, які перебували спочатку під керівництвом наказного гетьмана Є. Гоголя, а потім «старших» О. Урбановича, К. Ласки, Мирона і були підвладні Польщі. Отже, згідно логіки Яна III Собеського, Правобережжя повинно було належати йому.

Відчуваючи неминучу війну з Османською імперією, Ян III активізує свої дії у справі вирішення козацького питання. У липні 1682 р. до Димеру, де в той час базувалися головні сили правобережного козацтва відправляється нобілітований козацький полковник В. Іскрицький, який перед тим деякий час перебував при королівському дворі. Він мав агітувати козаків, які після смерті Є. Гоголя (1679 р.) більше трьох років не мали гетьмана, щоб вони зібрали раду і вирішили чи можуть допомогти польському монарху у боротьбі проти «бусурманів». У свою чергу король обіцяв відновити всі «прадавні вольності і привілеї», подбати про рівноправність православної віри тощо³². Такі ж обіцянки віз до Білоцерківського козацтва священник Заремба³³. У цих інструкціях вже не згадувалось про те, що Правобережжям має управляти український гетьман, і не висувалось плану відновлення автономії України. Відомий польський історик З. Вуйцик відзначав, що Ян III у цей час не запропонував навіть якогось плану автономії України, не говорячи про можливе розв'язання «українського питання» на основі положень Гадяцького трактату 1658 р.³⁴

Крім того, львівський митрополит Й. Шумлянський за домовленістю з Яном III вислав з таємними листами на Лівобережну

Україну монахів Ф. Храпкевича і І. Зарудного. Вони мали завдання агітувати козаків лівобережних полків, щоб ті переходили на службу до польського короля. Зокрема, у цих універсалах говорилося, що Річ Посполита поступалася туркам частиною Правобережжя лише з метою утримання України під козацькою владою, а Москва не може володарювати над правобережними українськими землями, бо віддала їх султану. Також відзначалося, що лівобережний гетьман І. Самойлович намагається знищити правобережне козацтво, а король їх «з дитинства любить» і завжди буде захищати. Щоб перетягнути лівобережних козаків на свій бік, Ян III обіцяв зберегти права православного духовенства, не допустити визисків польської шляхти над посполитими селянами³⁵. До речі, загроза поширення влади лівобережного гетьмана на Правобережну Україну також була однією з причин реанімаційних політичних заходів польського короля по відношенню до правобережного козацтва.

Незважаючи на спротив уряду Лівобережної Гетьманщини, універсали польського короля знаходили відгук серед не лише певної частини її козацтва, але й на Запорозькій Січі. Запорозькі козаки почали переходити на Правобережну Україну. Таким чином, поповнивши свої ряди, правобережне козацтво спромоглося висунути власну кандидатуру на гетьманську посаду.

23 липня 1683 р. на козацькій раді у присутності 40 старшин була прийнята відозва правобережного українського козацтва до владних структур Речі Посполитої. Колишній немирівський староста С. Куницький у своєму листі до коронного гетьмана виклав короткий зміст перебігу ради та сформулював її пропозиції до польського уряду. Зокрема він відзначав, що 1) «народ християнський український вже не має змоги терпіти турецького панування і чекає щасливої війни польського короля з султаном», 2) козаки наказали македонському митрополиту, який був у них проїздом до Москви, щоб той передав царю «аби разом з Польщею йшли проти Порти», 3) «є добра можливість напасти на Молдавію і Буджак, бо вони майже не обороняються»³⁶. У зв'язку з цим, С. Куницький прохав короля дати згоду на похід козацького війська до Молдавії і запевнював Яна III, що він розраховує набрати до 10 000 козаків для цієї операції. Наприкінці листа Куницький прохав польського короля «до ніг падаючи Вашої Милості... щоб нас блукаючих овечок, так як батько і пастор до своєї ласки прийняв»³⁷.

Ян III Собеський у відповідь на це послання правобережного козацтва, універсалом від 24 серпня 1683 р. призначив С. Куницького гетьманом правобережного Війська Запорозького, а також послав на Правобережну Україну хелмського каштеляна С. Дружкевича, якому

дав посаду спеціального «комісара над козаками»³⁸. Повноваження у новопризначеного «комісара» були досить значними, адже він міг від імені короля видавати козацьким полковникам спеціальні листи-«ординанси». Крім того, король наказав виготовити гетьманську булаву і печатку з «гербом старожитнім України»³⁹. Трохи згодом ці та інші клейноди вручив С. Куницькому королівський посланник Монкольський⁴⁰. Наприкінці літа підрозділи гетьмана Куницького оволоділи Немировим, вигнавши звідти Я. Драгинича⁴¹. Отримавши згоду короля на похід до молдавських земель, С. Куницький починає запрошувати до себе козаків з лівобережних полків та Запорозжя. Набравши близько 5 000–6 000 чоловік, наказний гетьман у вересні 1683 р. вирушив на боротьбу з «невірними бусурманами».

13 вересня українське військо вже було біля берегів Тягині, неподалік від Кишинєва. Там знову відбулася козацька рада, яка ухвалила «Білгород, Килію, звідки турки мають найбільше провіанту, попалити і йти на Буджак перед зимою»⁴². У листі до короля від 24 вересня Куницький повідомляв, що відправив кілька тисяч козаків у буджацькі степи, а сам з піхотою залишився під Тягинею (Бендерами)⁴³. Наприкінці жовтня козацьке військо повертається на Правобережну Україну. На шляху до Немирова полки С. Куницького пробували захопити Меджибіж і Бар, але це їм не вдалося. Правобережний гетьман свідчив про те, що «...даремно пробували фортуни. Писали до беїв, що піддалися, але жодної відповіді від них не отримали»⁴⁴. Прибувши до Немирова С. Куницький отримав від короля на потреби свого війська певну кількість грошей, а також декілька гармат, порох, кулі і олово⁴⁵. Перепочивши деякий час і поповнивши свої ряди новоприбулими козаками, наказний гетьман знову вирушив у похід проти турків.

Саме ця військова кампанія гетьмана С. Куницького отримала великий розголос у європейських країнах і увійшла до анналів світової історії. Даний похід відбувався у руслі політики християнських монархів Європи по обороні від експансіоністських намірів Османської імперії. Перемігши турецьке військо візиря Кари-Мустафи під Віднем (вересень 1683 р.), Ян III Собеський та австрійський цісар Леопольд I при моральній і матеріальній підтримці Папи Інокентія XI вирішили перейти у фронтальний наступ на позиції турків у Південно-Східній Європі. У грудні того ж року Куницький отримав листа від польського короля, де говорилося: «підеш на Буджак і Білгород і не дозволиш потіхи ханові і Дуці господареві, щоб не зробили ані найменшого кроку»⁴⁶. Козацькі сили мали стримувати союзників Порти, поки польська армія завершувала післявіденську операцію по витісненню турків із східноєвропейського регіону.

Отже, наприкінці листопада козацькі полки С. Куницького зайняли м. Нагаї, де знищили турецько-татарську заложу і рушили до Кишинєва. Там вони об'єднались з військом молдавського господаря пропольської орієнтації Ш. Петричейку. Крім того, «на плацу з дітьми і жінками рахуючи до 30 000 Військо Волоське в Кишинєві виконало присягу на службу Божу Й. К. М. і Речі Посполитої і *нам Війську Й. К. М. Запорозькому*» (виділ. авт. — *Т. Ч.*)⁴⁷ — повідомляв український гетьман до Кракова. Дана присяга засвідчувала бажання певної частини молдавського народу відмовитись від турецького протекторату й перейти під зверхність польського короля та українського гетьмана (?!).

4 грудня (за іншими даними — 5.12.) 1683 р. козацько-молдавське військо отримало переконливу перемогу над турецько-татарськими силами, які очолював Яла-паша під м. Кіцканами (в інших джерелах називаються Тілгротин або Філогранум (?)). У цій битві загинув тягинський бей Алі, старший над буджацькою ордою Алігер-паша та кілька татарських мурз. Згідно свідчень очевидців, Тягинський шлях впродовж чотирьох миль був всіяний ворожими трупами. Згодом Куницький відзначав, що у його війську не загинуло жодної людини⁴⁸. Здобувши перемогу, правобережний гетьман рушив вглиб ногайських володінь. Історик Т. Урбанський писав, що козаки вирішили хоча б раз показати татарам «у їх власних кордонах» як то плюндрувати чужий край і забирати людей в ясир. С. Куницький зі своїми козаками винищив поселення навколо Білгороду та Акерману і дійшов до берегів Чорного моря, завоювавши міста Ізмаїл та Килію. «Понад тридцять тисяч нікчемних гяурів ударили на люд ногайський на рівнинній околиці Бендер та Ізмаїлу. Руйнуючи житла і забираючи особисті речі люду магометанського, багатьох з них вбивали на палі і припікали вогнем, а села їхні пускаючи з димом і збурюючи, опанували вони містечко Ізмаїл»⁴⁹ — читаємо про ці події в «Хроніці» Мехмед-Гірея. У тогочасних повідомленнях Куницький звітував до Варшави про знищення близько трьохсот тисяч (?) ворогів, а також, «що старий хан хоче піддітися з 5 000 татарів до Війська Запорозького»⁵⁰.

Коли до австрійської столиці надійшли відомості про перемоги козаків у буджацьких степах, папський нунцій Бонвічі звернувся до цісаря Леопольда I з пропозицією вшанувати цю подію відспівуванням у головному віденському соборі. Спочатку мали сумніви чи можна це робити з огляду на те, що козаки були «схизматиками», але згодом переконання, що українці воюють проти спільного ворога усіх християн, перемогло⁵¹. Король Ян III Собеський у листі до Ватикану поспішив сповістити західноєвропейський світ про визначну перемогу

Мал. 12. Зображення походу козаків під проводом С. Куницького на турецько-татарські володіння. Грудень 1683 — січень 1684 р. (Лерх Й., Ньюпорт Й. Фрагмент гравюри, 1684 р., Австрія; ЛНБ ім. В. Стефаніка; в Україні публікується вперше).

українських козаків та вказав на її значимість в обороні кордонів Речі Посполитої і всієї Східної Європи⁵².

У 1684 р. австрійський художник Й. М. Лерх схематично відобразив зимовий похід козацьких військ у гравюрі під назвою «Зображення нападу козаків на чолі з гетьманом Куницьким спільно з валахами і молдаванами на татарів біля Дністра і перемога над татарами». На ній зображена битва між козаками і татарами під Кіцканами, а також момент страти полонених татар. Тут бачимо зображення самого С. Куницького. Це людина років сорока, у козацьких військових строях, у його правій руці знаходиться гетьманська булава. Він оточений старшиною і козаками, окремі з яких тримають сотенні прапори з хрестами. За словами польського історика К. Чоловського, у 30-х роках ХХ ст. оригінал цієї гравюри зберігався у колекції Бібліотеки Павліковських (Львів)⁵³.

Також досить повно висвітлювали бої С. Куницького з татарами тогочасні європейські газети — польські, італійські, німецькі «летючі листки». Краківське видання «Nowiny z Węgier» за грудень 1683 р. повідомляло про зайняття підрозділами Куницького Білгороду, що над Дністром⁵⁴. «Eigentliche Relation» (Краків, 1684) описувало битви козацтва з турками і татарами на українських та молдавських землях, а також інформувало про перемогу гетьмана під Тілгרותином 4 грудня 1683 р.⁵⁵ Ту саму інформацію подає «летючий листок» під назвою «Extrakt schreiben des Kosaken» (Краків, 01.1684 р.)⁵⁶ Тогочасна німецька «газета», що вийшла у Регенсбурзі 22 січня 1684 р., писала про успішні дії козацтва на землях Білгородської орди⁵⁷. Венеціанське видання «Novissima relazione» за 1684 р. свідчило про перемогу козаків Куницького поблизу Тягині та завоювання Білгороду⁵⁸. Про військовий талант козацького ватажка повідомляли «листки» надруковані в лютому 1684 р. у італійських містах Римі та Неаполі⁵⁹. Вони цікаві тим, що гетьмана Правобережної України йменують не інакше як «Generale de Cosacchi» Ось, що зокрема, писалося в італійському виданні «Nuova e distinta Relatione...», що видавалося у Неаполі: «...Козацький генерал Куницький завоював Поділля, Валахію і Татарію»⁶⁰.

Зважаючи на європейський резонанс цих подій, король Ян III намагався використати інформацію про оволодіння правобережним гетьманом татарських територій на польсько-російських переговорах у Москві, змусивши росіян поступитися в окремих питаннях майбутньої угоди між двома державами.

Наприкінці грудня 1683 р. козацька розвідка повідомила свого гетьмана про наближення залишків багатотисячної армії турецького султана, що поверталася на батьківщину після віденського розгрому. Спішно відступаючи з Буджаку, українсько-молдавське військо ді-

йшло до Пруту і почало переправлятися на другий берег біля с. Тобак, що на північний схід від м. Рені над Дністром. Саме тут, 30 грудня, їх наздогнали війська татарського хана Хаджи-Гірея, які нараховували близько 12 тис. чоловік. Протягом п'яти діб в оборонному військовому таборі відбивали козаки ворожий наступ, чекаючи на допомогу польських підрозділів краківського каштеляна А. Потоцького, які перебували в Яссах⁶¹. Не витримавши ворожого натиску, С. Куницький разом з кінними полками (бл. 2000 чол.) зумів переправитися через річку і покинути оборонний табір, в якому залишалися піхотні полки на чолі з полковником А. Могилою (бл. 4000 чол.). Згодом, виправдовуючись перед королем, гетьман так аргументував свій відступ-втечу: «...повтікали за Прут волохи, побачивши це почали втікати і козаки. Я їх не міг втримати і мусив сам за ними вплав переходити за Прут і йти прямо до Ясс»⁶². У свою чергу молдавська сторона і козаки, що залишилися на полі бою, звинувачували у поразці Куницького. Невідомий кореспондент повідомляв, що «утік Куницький під Тобаком разом з кіннотою, а на піших козаків вся орда обрушилась, але вони оборонялися в таборі і пішли потім»⁶³. 10 січня 1684 р. господар Ш. Петричейку скаржився краківському каштеляну на те, що С. Куницький, який «прийшов в Ясси з кіннотою, сьогодні в Україну до Немирова рушив і мене самого з людьми залишив»⁶⁴.

Куницький інакше пояснював свою поведінку. У реляції до польного гетьмана Потоцького він повідомляв, що йде на Правобережну Україну для розміщення своїх козаків вздовж кордону від Могилева до Ягорлика з метою оборони від татарських набігів. Також він прохав надіслати грошей для оплати і «затягу» нових козаків⁶⁵.

14 січня 1684 р. польський посол К. Гжимультовський на переговорах у Москві повідомляв до Варшави, що до нього дійшли новини «як Куницький бунтує козаків проти Москви і Самойловича, який має з нею змову»⁶⁶. 28 січня у листі до Б. Сапєги Гжимультовський писав, що Самойловичем було розстріляно полтавського полковника, який бажав перейти на Правобережну Україну під владу С. Куницького⁶⁷.

Треба відзначити, що з самого початку свого гетьманування С. Куницький проводив політику направлену на колонізацію правобережних земель. Він неодноразово відсилав своїх агентів на Лівобережну Україну із завданням закликати тогочасне населення переходити на правий берег Дніпра і освоювати такі містечка Правобережжя, як Мошин, Рокитне, Богуслав. За словами історика В. Волк-Карачевського, у Богуславі «засіла дуже діяльна і смілива жінка», яка була дружиною Куницького⁶⁸. Вона постійно приймала і відправляла втікачів з Лівобережжя до свого чоловіка у Немирів. І. Самойлович був змушений навіть спорядити спеціальний загін, щоб захопити

Куницьку, але вона вчасно втекла до резиденції правобережного гетьмана*. С. Куницький, який весь час змушений був займатися військовими проблемами, не забував і про вирішення питань, пов'язаних з труднощами колонізаційного процесу. «Шляхта і духовні, щоб до сейму маєностей своїх не відбирали, де наших жінок і дітей залишили» — звертався він у листі до краківського каштеляна, перебуваючи з своїм військом під Тягиною⁷⁰. З цими вимогами до короля були відправлені козацькі полковники Юрій і Лук'ян (їхні прізвища не збереглися).

У лютому 1684 р. до Варшави прибуло інше козацьке посольство на чолі з генеральним писарем правобережного гетьманату Пяйковським і полковником Я. Дуніним-Раєцьким. У привезених «Супліках» від всього правобережного Війська Запорозького до польського короля були такі пункти: 1) дозволити проведення виборів на посаду православного київського митрополита; 2) надати «прадавні вольності і права» козацтву, а також збільшити плату за участь у військових походах; 3) заборонити шляхті втручатися у «козацькі» справи; 4) надати білоцерківське староство у повне володіння правобережного гетьманату; 5) визначити розмір плати для гетьмана⁷¹. Крім цього, посольство мало вирішити ряд дрібних проблем, і, зокрема, щодо розмірів матеріального забезпечення, взаємовідносин з комендантами немирівської та білоцерківської фортець тощо.

Ян III Собеський у грамоті від 13 березня 1684 р. відповідав, що з елекцією на посаду митрополита треба почекати, адже Київ перебуває під зверхністю московського царя, а «митрополитом повинен бути той, що визнає Права і Конституції Коронні, житель Корони»⁷². Щодо забезпечення козацьких «прав і вольностей», то говорилося лише про те, що король «що-небудь» буде робити для їхнього покращення. Хоча, разом з тим, правобережному козацтву при умові визнання протекції польського короля дозволялось — «з жонами і дітьми поселяйтеся (на Правобережжі — *Т. Ч.*) безпечно Вірності Ваші, розпочинайте щасливо, і розповсюджуйте господарство, життя здорове і веселе...»⁷³ Справа із заборною шляхті перешкоджати становленню козацьких структур була відкладена на розгляд наступного сейму. Гроші на військові витрати козаків, як запевняв Ян III, були відправлені до Львову і Полонного. Щодо інших вимог, то якщо «уродзонний Гетьман, як і Військо Запорозьке милість батьківську

---

* Дружина Куницького після вбивства свого чоловіка козаками навесні 1684 р. втекла до Польщі, але влітку того ж року повернулася на Правобережну Україну і вимагала у гетьмана А. Могили повернути їй кілька тисяч овець та кілька сот волів, а також відшкодувати інші матеріальні збитки⁶⁹.

узнавати завжди будуть» король буде ставитися до них прихильно⁷⁴. Саме ці вимоги козаків сприяли появі наступних сеймових та королівських актів 1684–85 рр., які у межах польського законодавства надавали певного правового оформлення козацькій колонізації Правобережної України.

Однак, невдоволена втечею свого гетьмана з-під Тобаку, що призвело до загибелі значної кількості людей, частина козаків на чолі з піхотним полковником А. Могилою викликає С. Куницького з Немирова до Могилева. Там на початку березня 1684 р. відбулася козацька рада, де було вирішено переобрати керівника правобережних полків. Самого Куницького вбили, коли він, згідно тверджень очевидців, «змінивши козацький жупан на чернецький одяг», збирався втекти з місця проведення ради⁷⁵.

Окремо треба зупинитися на висвітленні того питання, коли під час походу С. Куницького до Буджацької та Білгородської орди інша частина правобережного козацтва, а також загони із Запорозької Січі брали участь у битві європейських армій на чолі з Яном III Собеським під Віднем (вересень 1683 р.) та наступних операціях по витісненню турецьких військ з Центральної та Східної Європи⁷⁶.

Як відомо, 31 березня 1683 р. був укладений антитурецький військовий союз між Австрією і Польщею, а отже, невпинно наближався час головної сутички з Портою. 19 квітня із засідання сенатської комісії у Варшаві повідомляли, що «козаків 1200 тільки наказав король набрати зараз під командою 4 ротмістрів Семена, Ворони і других двох»⁷⁷. Трохи, згодом, отримавши фінансову допомогу від Римського Папи Інокентія XI, польський король вирішив, що зможе утримати 3000-е козацьке військо. 16 липня коронним гетьманом С. Яблоновським був виданий «приповідний лист» на вербування козацького полку М. Булизі, який в середині серпня мав прибути до Львова⁷⁸. Загальне керівництво по набору козаків було доручено шляхтичу Менжинському (невідомо яке відношення він мав до козацтва). Саме йому на руки видали певну суму грошей (близько 30 000 ліврів) для «затягу» українського війська⁷⁹. За військовим планом короля козацькі полки мали прибути 25 серпня під Краків, де збиралися головні сили Речі Посполитої для походу під Відень, але вони, в силу різних обставин, спізнилися на призначений термін. «Вже не чекаючи полків литовських, ані козаків, залишивши їм наказ поспішати за мною, у перших днях вересня сподіваємось бути на берегах Дунаю», — писав Ян III до Інокентія XI наприкінці серпня⁸⁰.

У авангарді польських сил вирушили і 150 козаків під командуванням полковника Апостола (П. Апостола-Щуровського — ?). Вони входили до складу підрозділів волинського воєводи Я. Стадніцького

на правах приватної легкої козацької корогви. «...З Апостолом не маю козаків більше півтори сотні..., а п. Менжинських сидить ще зі своїми у Львові, як сам пише», — повідомляв король 9 вересня під час переправи через Дунай⁸¹. 12 вересня об'єднані війська Яна III та князя Лотарингського перемогли багатотисячну армію візиря Кари-Мустафи і звільнили оточений Відень. Про участь козаків Апостола у цій битві свідчить такий запис короля: «...турків зараз ведуть, як псів і худобу, їх моя драгунія і козаки немало забрали. О Менжинський, Менжинський!»⁸² Останні слова були написані королем у стані великого незадоволення з причини неприбуття до Відня головних козацьких сил. 24 вересня королівна М. Казимира, якій було доручено слідкувати за «козацьким зтягом», повідомляла свого чоловіка, що Менжинський набрав лише півтори тисячі козаків⁸³. Але вже 28 вересня Ян III писав, що до його військ, які прийшли в напрямку Будапешта, приєдналися полки Я. Ворони і Менжинського. Полковникові Семену (Корсунцю — ?) наказувалось йти «звичайною дорогою за другими»⁸⁴. Під час переправи через Дунай поблизу угорського міста-фортеці Остригома (Естергома) козаки Ворони не змогли взяти «язика» на другому березі річки, що викликало невдоволення короля. Виправдовуючись перед Яном III, полковник говорив, що «простих хлопів зтягнули, не козаків, бо так швидко козаків не могли дістати»⁸⁵. Але незабаром до польської армії приєдналися полки М. Булиги, Семена (Палія — ?) та В. Іскрицького. У жовтні вони відзначилися в облозі Остригома, а також у битвах під угорським містечком Парканами (9 жовтня) та словацькою фортецею Сеценами (Щецином) (15 листопада). «А вони (козаки — *Т. Ч.*) пішли так швидко, відважно і мужньо, що під димом опанували зараз не тільки передмістя і стодоли, але й першу палісаду і браму та заткнули в ній свої прапори з хрестами — і в усіх заслужили собі на велику славу», — описував король перший штурм добре укріпленої сеценської фортеці⁸⁶. «Яка то красива винахідливість і майстерність козацька», — писав інший свідок участі українських полків у післявіденському поході польської армії поляк Я. Пасек⁸⁷.

Для того, щоб мати уявлення про потенціал козацьких підрозділів, їх кількість та можливість фінансування, польським урядом ініціювалося складання компутів (реєстрів) та спеціальних «ординацій плат» для Війська Запорозького, які засвідчували виплату козакам Правобережної України певних грошових сум. Під час гетьманування С. Куницького у 1683 р. було проведено дві великі виплати з державної скарбниці Речі Посполитої й одна — за посередництвом польського уряду від Папи Римського. Згідно першого оплатного списку, що називався «Ординація плати Війську Запорозькому, якого має бути 1200 у трьох полках, а в кожному полку має бути корогви чотири.

Укладена 11 травня 1683 року», козакам під командуванням полковників С. Корсунця, Я. Ворони та Килияна видавали 107 646 злотих готівкою і поставив сукна на 7 312 злотих⁸⁸. Інша «Ординація плати Війську Запорозькому коштом Отця Святого Інокентія XI за субсидією Корони Польської проти неприятеля Меча Святого зятягнуеного» засвідчувала, що 7 полків загальною кількістю 3000 козаків отримали 267 599 злотих⁸⁹. Під керівництвом полковників В. Іскрицького та Булук-Баші перебувало по 500 чоловік, М. Булиги. А. Зеленецького, К. Станецького, Я. Дуніна-Раєцького, а також невідомого полковника (його ім'я не було занесене у список) — по 400 чоловік. 13 грудня відбулася ще одна виплата п'ятьом козацьким полкам (всього 1609 чол.) С. Куницького, В. Іскрицького, С. Корсунця, Я. Ворони та А. Зеленецького⁹⁰. Дані виплати стосувалися тих козацьких підрозділів, які брали участь у віденській і післявіденській операціях польського війська (за винятком, власне, полку Куницького).

Таким чином, відзначимо, що С. Куницький під час свого гетьманування (з серпня 1683 р. по березень 1684 р.) на Правобережній Україні від імені польського короля Яна III Собеського зумів відродити у цьому регіоні козацький устрій, який був знищений у попередні роки під тиском зовнішніх факторів. Цьому сприяла українсько-польська військова взаємодія, яка протидіяла спробам проникнення Османської імперії до Центральної та Східної Європи. Одночасно, розпочавши колонізаційні заходи на правобережних землях України, Куницький зміг підготувати ґрунт для своїх наступників у справі відтворення ними інститутів Правобережної Гетьманщини.

---

¹ Оглоблин О. Ескіз до повстання Петра Іваненка (Петрика). — К., 1929. — С. 8; Чухліб Т. В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.) — К., 1996. — С. 4; Верба І. Політична історія України в працях Олександра Оглоблина 1920–1940-х років // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа. Науковий збірник. — К., 1999. — С. 197.

² Антонович В. Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1714) // Архив Юго-Западной России. — Ч. 3, т. 2. — К., 1868. — С. 34–37; Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII вв. — К., 1899; Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. — Вип. 4. — Прага, 1942. — С. 3–6; Назарко І. Знаменне письмо козаків до Папи Римського // Український історик. — 1965. — № 1–2. — С. 23; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. — К., 1963 — С. 50–51; Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII — XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993 — С. 50; Вони ж. Українська державна ідея XVII — XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. — К., 1997. — С. 189; Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна — К., 1999. — С. 236; Чухліб Т. В. Козацький устрій... — С. 28–32.

³ Urbański T. Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. — Lwów, 1907 — С. 11–20; Chowaniec Cz. Sobieskiego do Mołdawii w 1686 r. — Warszawa, 1932. — С. 25; Korzon T. Dzieje wojen i wojskoworci w Polsce. — Т. 3. — Kraków, 1923 — С. 10–14; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przelomie XVII–XVIII w. — Wrocław, 1963. — С. 22–23; Wimmer J. Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy — Warszawa, 1983. — С. 410–413; Wójcik Z. Jan Sobieski. — Warszawa, 1983 — С. 356–357.

⁴ Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма. — Кишинев, 1964. — С. 343–344; Власова А. В. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII — начале XVIII века. — Кишинев, 1980. — С. 28–29.

⁵ Herbarz Polski i iminospis zasłużonych w Polsce ludzi — Т. 2. — Lwów, 1859. — С. 80; Urbański T. Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. — Lwów, 1907. — С. 7.

⁶ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — С. 148.

⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР). — Т. 9. — СПб., 1877. — С. 365.

⁸ Там же.

⁹ Там же. — С. 752.

¹⁰ Volumina legum. — Т. V. — Petersburg., 1860. — С. 79.

¹¹ Павлицев Н. И. Польская анархия при Яне Казимире и борьба за Украину. — Т. 2. — Санкт-Петербург, 1876. — С. 52.

¹² Акты ЮЗР. — Т. 11. — СПб., 1879. — С. 236.

¹³ Там же. — С. 331.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. — Москва, 1899. — С. 952.

¹⁶ Акты ЮЗР. — Т. 11. — С. 332.

¹⁷ Там же. — Т. 12. — С. 711–712.

¹⁸ Там же. — Т. 13. — С. 575; Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством... — С. 215.

¹⁹ Чухліб Т. В. Козацький устрій... — С. 27.

²⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов (далі — Архив ЮЗР). — Т. 2, ч. 2. — К., 1888. — С. 393.

²¹ Там же. — С. 408.

²² Архів Головний Актів Давніх у Варшаві (далі — АГАД). — Ф. Архів Публічний Потоцьких (далі — АПП), № 133, арк. 110.

²³ Там же. — Арк. 111.

²⁴ Архив ЮЗР. — Ч. 3, т. 2. — К., 1868. — С. 9.

²⁵ Антонович В. Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1714). — С. 15.

²⁶ Бібліотека університету Ягеллонського. — Відділ рукописів. — Ф. 1151, арк. 76.

²⁷ АГАД. — Ф. Архів Замойських (далі — АЗ). — № 3953, с. 288–289; Ф. Архів дому Радзивілів (далі — АР). — Відділ III, кн. 16, № 142.

²⁸ АГАД. — Ф. АЗ, № 3053, арк. 297–298.

²⁹ Бібліотека університету Варшавського. — Відділ рукописів. — Ф. 73, арк. 72.

- ³⁰ Бібліотека Народова у Варшаві (далі — БНВ). — Відділ Мікрофільмів (далі — ВМ). — Ф. 123, арк. 297; АГАД. — Ф. АР, від. III, кн. 16, № 124.
- ³¹ АГАД. — Ф. АЗ, № 3053, арк. 306.
- ³² АГАД. — Ф. АЗ, № 3036, арк. 252.
- ³³ Там же. — Арк. 261.
- ³⁴ Wójcik Z. Jan Sobieski. — S. 599.
- ³⁵ Павлицев Н. Н. Польская анархия... — Т. 3. — СПб., 1878. — С. 82; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej... — S. 20–22; Wójcik Z. Jan Sobieski. — S. 599.
- ³⁶ Theiner A. Monuments historigues de Russie. — Rzym, 1859. — S. 249; Korzon T. Dzieje wojen... — Т. 3. — S. 10; Urbański T. Rok 1683 na Podolu... — S. 28–29.
- ³⁷ Цит за: Urbański T. Op. sit. — S. 29.
- ³⁸ Pamiętniki St. Druszkiewica // Dziennik Literacki. — Lwów, 1856. — N 70–73. — S. 150.
- ³⁹ Бібліотека інституту ім. Осолінських у Вроцлаві (далі — Осолін.) — Ф. 248/2, арк. 171.
- ⁴⁰ Там же. — Арк. 178.
- ⁴¹ Бібліотека Музею Національного ім. Кн. Чарторийських в Кракові (далі — Чарт.) — Теки Нарушевича (далі — ТН). — Ф. 179, № 140, арк. 699.
- ⁴² Там же. — № 181, арк. 848.
- ⁴³ Там же. — № 185, арк. 855.
- ⁴⁴ Бібліотека Польської Академії Наук у Кракові (далі — ПАН Краків). — Ф. 1855, арк. 226.
- ⁴⁵ Чарт. — ТН. — Ф. 179, № 161, арк. 763; Осолін. — Ф. 248/2, арк. 171–172; Pamiętniki Jana Chryzostoma z Goslawic Paska. — Lwów, 1923. — S. 39.
- ⁴⁶ ПАН Краків. — Ф. 645, № 30, арк. 33–34.
- ⁴⁷ ПАН Краків. — Ф. 645, № 30, арк. 33–34; Urbański T. Op. sit. — S. 39.
- ⁴⁸ Чарт. — ТН. — Ф. 180, № 4; Theatrum Europaeum. — Т. XII. — Frankfurt-am-Main, 1707. — S. 695; Urbański T. Op. sit. — S. 39.
- ⁴⁹ Kara Mustafa pod Wiedniem. Źródła musułmańskie do dziejów wyprawy wiedeńskiej 1683 roku — Kraków, 1973.
- ⁵⁰ ПАН Краків. — Ф. 645, № 38.
- ⁵¹ Крупицький Б. З історії Правобережжя... — С. 5.
- ⁵² Pukaniec L. Sobieski a stolica apostolska na tle wojny z Turcją (1683–1684). — Wilno, 1937. — S. 23–24.
- ⁵³ Czolowski A. Ikonografia wojenna Jana III // Przegląd Historyczny — Wojskowy. — Т. 2. — Cz. 2. — Warszawa, 1930. — S. 19.
- ⁵⁴ Zawadzki K. Gazeta ulotne polski i polski dotycząc XVI–XVIII wieku. — Т. 2. — Wrocław, 1984. — S. 42.
- ⁵⁵ Ibid. — S. 59.
- ⁵⁶ Ibid. — S. 60.
- ⁵⁷ Ibid.
- ⁵⁸ Ibid. — S. 61.
- ⁵⁹ Ibid. — S. 62, 64, 196
- ⁶⁰ Nuova, edistinta Relatione. — Napoli, 1684. — 29. II. // БНВ. — Відділ стародруків. — № 314685.

- ⁶¹ Власова А. В. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII — начале XVIII в. — С. 27; Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма. — С. 395; Wimmer J. Wieden 1683... — S. 412–413.
- ⁶² Чарт. — ТН. — Ф. 180, № 6, арк. 29.
- ⁶³ Там же. — Ф. 179, арк. 1006.
- ⁶⁴ Там же. — Арк. 39.
- ⁶⁵ Załuski A. Epistolarum historiko-familiarium. — Т. 2. — Brunsbergae, 1711. — S. 860.
- ⁶⁶ Źródła do dziejów Polskich. — Т. 2. — Wilno, 1845. — S. 361; Listy z czasow Jana III i Augusta II — Krakow, 1870 — S. 32
- ⁶⁷ Źroda do dziejow Polskich. — S. 375.
- ⁶⁸ Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством... — С. 248–249; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... — С. 50.
- ⁶⁹ Крупницький Б. З історії Правобережжя... — С. 4.
- ⁷⁰ Дополнения к актам историческим. — Т. XI. — СПб., 1869. — С. 12.
- ⁷¹ АГАД. — Ф. АЗ, № 3053, арк. 325–327.
- ⁷² АГАД. — Ф. АЗ, № 3053, арк. 325.
- ⁷³ Там же. — Арк. 326.
- ⁷⁴ Там же. — Арк. 326 зв.
- ⁷⁵ Чарт. — ТН. — Ф. 180, арк. 161; Pamiętniki St. Druszkiewica... — S. 150.
- ⁷⁶ Німчук І. Українці і відсіч Відня 1683 р. — Львів, 1933. — С. 14; Чухліб Т. В. Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Вип. 6. — Черкаси, 1997. — С. 78–84
- ⁷⁷ АГАД. — Ф. АПП, № 162, т. 1, арк. 49.
- ⁷⁸ Архив ЮЗР. — Ч. 3, т. 2. — С. 39; Antony A. Kozacy na Polesiu Kijowskim // Biblioteka Warszawska. — Т. IV. — 1881. — S. 61.
- ⁷⁹ Kazimiera M. Listy Jana Sobieskiego. — Warszawa, 1966. — S. 244; Німчук І. Українці і відсіч Відня 1683 р. — С. 14.
- ⁸⁰ Niemcewicz J. Zbior pamiętnikow historycznych o dawnej Polsce. — Т. 5. — Puława, 1830. — S. 303.
- ⁸¹ Helcel A. Listy Jana Sobieskiego do zony Maryi Kazimiry. — Kraków, 1860. — S. 382.
- ⁸² Ibid. — S. 384.
- ⁸³ Kazimiera M. Listy... — S. 244.
- ⁸⁴ Listy do Maryceńki. — Т. 2. — Warszawa, 1973. — S. 241; Helcel A. Listy... — S. 156.
- ⁸⁵ Listy do Maryceńki... — Т. 2. — S. 257.
- ⁸⁶ Німчук І. Вказ. праця. — С. 34.
- ⁸⁷ Pamiętniki Jana Chryzostoma... — S. 329.
- ⁸⁸ АГАД. — Ф. АЗ, № 3112, арк. 323
- ⁸⁹ Чарт. — ВР. — Ф. 2679, арк. 121–122; Чухліб Т. В. Чи вирішена проблема участі українських козаків у битві під Віднем 1683 року? — С. 80.
- ⁹⁰ АГАД. — Ф. Рахунки надворні, № 7, арк. 505; Wimmer J. Wieden 1683... — S. 412–413.